

DE VERZORGING VAN ZIEKE EN GEWONDE SOLDATEN IN GRONINGEN EN DE OMMELANDEN, 1665 EN 1672

Tonko Ufkes*

In de zeventiende-eeuwse samenleving kwam de zorg voor misdeelden gewoonlijk toe aan de plaatselijke overheid en de kerk. Vaak gezamenlijk bestuurden en betaalden zij de diverse instellingen en tehuizen voor deze groep. Dit systeem functioneerde – uiteraard volgens de toen geldende maatstaven – redelijk, hoewel met name plotselinge calamiteiten, zoals een overstroming of langstrekkend oorlogsgeweld, grote moeilijkheden opleverden.

Het speciale aan een oorlogssituatie is immers dat naast de burgerslachtoffers ook zieke en gewonde militairen verpleegd moeten worden. In principe werden dergelijke soldaten uit het 'eigen' leger naar het dichtstbijzijnde gasthuis gebracht en de verpleegkosten konden betaald worden uit de soldij die werd doorbetaald. In vreedstijd bleek deze constructie werkbaar en garnizoenssoldaten werden, zoals o.a. blijkt uit Zutphens archiefmateriaal, indien nodig behandeld in het gasthuis.¹ Krijgsgevangenen konden gewisseld worden, ook tegen geld, zodat gewonde vijanden een zekere waarde hadden. Dat was dan ook een reden om hen goed te verzorgen. Het zal echter duidelijk zijn dat in oorlogstijd veel van de per seizoen aangenomen soldaten aan hun lot werden overgelaten, zodra zij niet meer in staat waren om te vechten. Zij werden afhankelijk van de genade van de lokale bestuurders.

De verpleging van zieke en gewonde soldaten in de tweede helft van de zeventiende eeuw kan goed bestudeerd worden aan de hand van de gevolgde praktijk in Groningen. Zowel in 1665 als 1672 vielen Munsterse troepen Nederland binnen en beide keren trokken zij onder andere op naar het gewest Groningen. Na de vrede van Westfalen in 1648 waren dit de eerste landoorlogen. Het directe verloop van deze oorlogen is reeds meerdere malen beschreven² en dit artikel wil daarom slechts de situatie schetsen rond de verpleging van zieke en gewonde soldaten.

In zijn dissertatie *Over de geneeskundige verzorging in het Staatse leger* schenkt A.H.M. Kerkhoff totaal geen aandacht aan de Munsterse inval van 1665, en over het oorlogsjaar 1672 'konden maar weinig gegevens worden verzameld'.³ Hij wekt de indruk dat de medische verzorging van militairen in 1672 gebrekkig was, ook al omdat de Republiek slecht voorbereid bleek op de veldtocht van de bisschop van Munster. Een dergelijk somber beeld blijft echter achterwege wanneer het beleid van de Groninger bestuurders nader beschouwd wordt.

* Hylkemaheerd 69, 9736 JD Groningen

1. De in het gasthuis te Zutphen behandelde soldaten werden genoteerd in een speciaal soldatenboek, zie: Gemeente Archief Zutphen, Archief van het Oude en Nieuwe Gasthuis, nr. 371.

2. Zie bijvoorbeeld: A.J. Smith, 'De eerste bisschoppelijke invasie', *Groningsche Volksalmanak* (1903) 116-178; *Groningen constant; Groningen-Munster, 1672* (Groningen, 1972).

3. A.H.M. Kerkhoff, *Over de geneeskundige verzorging in het Staatse leger* (Nijmegen, 1976) 66.

Zieke en gewonde soldaten

Ziekenhuis voor gewonde soldaten. Onderdeel van een serie etsen gepubliceerd in 1633 door Jacques Callot onder de titel 'Les malheurs de la guerre'.

De gewonde en zieke soldaten in 1665

De eerste melding omtrent gewonde en gevangen genomen vijandelijke soldaten in 1665 is te vinden op 19 september. Zij zaten opgesloten in het stad Groninger tuchthuis en Gedeputeerde Staten van Groningen gaven de chirurgijns opdracht hen goed te verzorgen. Na de slag bij Jipsinghuizen werd verordend om de gevangenen eerst ter plekke voldoende voedsel te geven en nadat zij eind september naar de Martinistad gebracht waren gaven de gedeputeerden opnieuw opdracht hen "behoorlijk met kost ende dranck te onderhouden".⁴

In de stad Groningen heerste de pest en in oktober 1665 was eveneens sprake van door de pest besmette soldaten. Het nieuwe tuchthuis werd voor hen als pesthuis in gereedheid gebracht en de besmette soldaten werden door barbiermeester Andreas Pilger verzorgd. Nadat de Bisschoppelijke troepen de aftocht hadden geblazen bleek de capaciteit echter onvoldoende; ook in Winschoten had de pest geheerst en de zieke soldaten werden nu eveneens in het Sint Anthoniegasthuis ondergebracht.⁵ Daar waren in 1656 nog aan pest lijdende burgers verpleegd.

4. Dit artikel is grotendeels gebaseerd op de resoluties van de Groninger gedeputeerden en de door hen verstuurde brieven. Mits anders vermeld bevinden de gebruikte bronnen zich in het Rijks Archief Groningen. Staten Archief (hierna afgekort S.A.) 132, 30 sept. 1665, 715. Zie verder *ibid.*, 19, 28, 29 sept. 1665, 695, 711, 714. Voor de gevangen Munstersen: *ibid.*, 11 sept. 1665, 675 en S.A. 402, brief aan Ammama, 12 sept. 1665 en Resoluties Staten-Generaal 19 okt. 1665.

5. De pest in de stad Groningen wordt beschreven in: F. Huisman, *Gezondheidszorg en medisch beroep in Groningen, 1500-1730* (Rotterdam, 1992) 281-287. Voor de door pest besmette soldaten: S.A. 132, 14 okt., 1 nov. 1665, 25 en 27 jan. 1666, 740, 786, 946, 950. Pestlijders werden behalve in het Sint Anthoniegasthuis ook in het ruiterskwartier verpleegd en vermoedelijk handelt het zich hier om militairen. Zie *ibid.*, 21 nov. 1665, 836 en S.A. 1889, 111. De heersende pest in Winschoten wordt behandeld in: Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Pamflettenverzameling Knuttel, nr. 9176, 18.

Naast deze verzorging van krijgsgevangenen werden regelmatig kisten medicijnen door een Groninger apotheker klaargemaakt en naar de Staatse kampementen en de forten gestuurd. De medicamenten konden door de daar aanwezige chirurgijns gebruikt worden. Deze heelmeeesters waren deels extra door het gewest Groningen aangenomen en werden dan ook uit de provinciale kas betaald.⁶

De zieke en gewonde soldaten in 1672

Vanaf de zomer van 1672 tot ongeveer een jaar later bevonden zich Munsterse troepen op Gronings grondgebied en in deze relatief lange periode raakten vele soldaten van beide partijen gewond of ziek. Soms zelfs dagelijks moesten de Groninger gedeputeerden rege-lingen treffen voor hun verzorging.

Eind juli, begin augustus 1672 was er reeds sprake van gewonden maar het wordt niet duidelijk tot welke partij zij behoorden. In ieder geval werden voor hen medicijnen klaarge-maakt door apotheker Egbert Simons. In de stad Groningen werd een extra chirurgijn aangesteld, Joannes Reneman, om samen met twee collega's de verzorging op zich te nemen. Als ziekenhuis deed tot oktober de Latijnse school dienst. In oktober kreeg chirur-gijn Christopher Radijs expliciet opdracht 'seker patient van de vijant....te verbinden ende bedienen' maar ongetwijfeld waren er veel zieke Munsterse militairen onder zijn hoede.⁷

Waarschijnlijk uit plaatsgebrek werd besloten het Westindische pakhuis als noodhospitaal in te richten. De aldaar opgeslagen goederen werden weggehaald. Veelvuldig zijn de mededelingen over het sturen van gewonde militairen naar dit tijdelijke ziekenhuis. Pas in januari 1674 werden de bedden er weer uit gehaald en naar het provinciale werkhuis gebracht. In oktober 1672 was een schoorsteen in en op het pakhuis gebouwd en werd het noodhospitaal van turf voorzien. Voor de gewonden werd meerdere malen oud linnen en oude dekens ingekocht en uit de rekeningen blijkt dat de mannen op houten bedden lagen. Het was reeds april – toen het ziekenhuisje dus al een half jaar draaide – dat opdracht gegeven werd om ook 'een secreet te laten maken in het Westindische packhuijs, voor de krancken ende gevangenen aldaer'.⁸

Een beeld van de kosten voor dit noodziekenhuis is niet te geven, maar het is duidelijk dat het in de duizenden guldens liep: alleen al de verbouwing van het pakhuis kostte 746 gulden en het beddegoed ongeveer 100 gulden. De twee gedeputeerden die de belangen van de gewonden behartigden hadden ongeveer 100 à 150 gulden maandelijks ter beschikking, wat opging aan voedsel. Ook voor medicijnen en verband zijn er rekeningen, evenals voor het salaris van de chirurgijns. Wanneer we kijken naar de rekeningen over 1673, dan blijkt dat apotheker Egbert Simons voor 1066 gulden aan medicijnen leverde en dat dr. Anthoni Berkhuijs en apotheker Hero Sijwerts nog eens 343 gulden voor de inkoop van medica-menten ontvingen. Het salaris van een chirurgijn, bijvoorbeeld de eerder genoemde Christopher Radijs, bedroeg 491 gulden per jaar.

6. Voor het versturen van medicijnen: S.A. 132, 9 en 13 okt., 25 nov. 1665, 729, 743, 842. Voor de chirurgijns: *ibid.*, 15, 24 en 26 okt. 1665, 748, 772, 778.

7. S.A. 135, 8 okt. 1672. Uit de veelheid van gegevens omtrent de verzorging kunnen als voorbeeld dienen: *ibid.*, 25 en 27 juli, 2, 10, 15, 19 aug. 1672.

8. *Ibid.*, 21 april 1672. Andere resoluties met betrekking tot het noodhospitaal: *ibid.*, 11 en 21 okt., 12 nov., 5, 9, 30 dec. 1672, 2 en 11 april, 8 juli, 23 aug. 1673, 20 jan. 1674. Tijdelijk werd ook de stadhoudelijke stal of de daarbij gelegen pikeursplaats gebruikt. Zie *ibid.*, 9, 20 dec. 1672, 24 mei 1673.

Fragment van een anonieme ets van de verovering van Nieuwe Schans (Rijksarchief Groningen).

De kosten voor het noodhospitaal zijn moeilijk te bepalen, omdat meerdere chirurgijns in het Staatse veldleger dienst deden en ook daarheen vele kisten medicijnen vanuit de Martinistad gestuurd werden. Ook bij andere posten, zoals 333 gulden voor geleverd bier aan de gewonden, is het niet duidelijk of dit om de gewonden in het tijdelijke ziekenhuis of om de gewonden in het veldleger gaat.⁹

In het veldleger diende een aantal vaste chirurgijns, maar vanwege het oorlogsgeweld werden ook enige tijdelijke krachten aangenomen. Een van hen was Reiner Reijnders uit Winschoten, die in september 1672 samen met zijn knecht werd benoemd om de gewonden aldaar te verplegen. Uiteindelijk besloten de gedeputeerden dat per twee compagnieën één chirurgijn in dienst moest zijn in plaats van de gebruikelijke één per vier, vijf of zelfs zes. Kort daarop, in november, werd de arts Hermannus Ornotolerius aangesteld, aanvankelijk voor een half jaar op een traktement van honderd zilveren ducaten. Hij kreeg als standplaats Winschoten, en visiteerde wekelijks eveneens de schansen Bellingwolde en Boertange. Naast de in het krijgsgeweld gewonde soldaten bleek dat vooral 'de siecken onder de militia ... dagelicx quamen te sterven ... bij dit natte winter saeson'.¹⁰

9. Zie voor de rekeningen en de diverse bedragen: S.A. 1895, 168, 172, 173, 178. S.A. 1896, 179-186. S.A. 1897, 156, 157. Zie voor de vrijwel maandelijkse kosten voor voedsel: S.A. 135, 15 aug., 2 sept., 11 en 30 okt., 29 nov. 1672, 18 jan., 20 febr., 12 mei 1673.

10. *Ibid.*, 22 nov. 1672. Zie verder *ibid.*, 7, 17 en 28 dec. 1672, 13 febr., 11 mrt., 28 juni en 6 sept. 1673.

Eind 1672, toen Coevorden was veroverd, werden direct medische voorzieningen opgezet voor de gewond geraakte mannen. Allereerst werd door de Groninger gedeputeerden een apotheker aangesteld en ook de Raad van State werd aangeschreven om nog een bekwame arts te mogen benoemen. Doctor medicinae Joseph Buskens werd daarop, op 1 februari 1673, aangesteld op een soortgelijk traktement als Ornotolerius, en de volgende jaren – tot zijn overlijden – behandelde hij de militairen te Coevorden. De betalingen werden alle verzorgd door Gedeputeerde Staten van Groningen en kwamen uit de provinciale kas.¹¹

Na de herovering van Nieuweschans volgde een soortgelijke procedure: De proviandmeester van Winschoten kreeg opdracht een huis te huren 'waerinne de crancke ende verminccte soldaten uit het leger' gebracht konden worden. Voorts moest hij 'tot verpleginge ende handtreickinge van deselve een vrouws persoon ... annemen'. Naast deze verpleegster werkte ook de uit de stad Groningen afkomstige chirurgijn Leonard Loeff in dit noodziekenhuis. Meerdere kisten medicamenten werden naar hen gestuurd, vooral gevuld met 'salven ende plaesterwerck'.¹²

Conclusie

Het resultaat van alle zorg is moeilijk meetbaar, al kan geconcludeerd worden dat zowel in 1665 als in 1672/1673 het Groninger provinciebestuur veel aandacht en geld besteedde aan de zieke en gewonde militairen. De inspanningen waren gelukkig niet altijd tevergeefs en de chirurgijns bleken kundige heelmeeesters. Soldaat Geert Jansen uit Bellingwolde kon dit beamen; hij vroeg een pensioen, omdat 'voor de Nieuwe Schanse, ... in de approaches sijn eene been [was] affgeschoten, waer van hij nochtans door Godes genadigen segen en neersticheijdt van den veldt chirurgijn meester Vrolijck in 't hospitael tot Winschoten soo vere [was] genesen, dat hij tegenwoordich op 2 crucken weder [begon] te gaen'.¹³ De eerlijkheid gebiedt echter ook te vermelden dat de gedeputeerden nogal eens opdracht moesten geven 'eenige dootkisten van vijeren plancken te doen maken, om tot de gequetsste doode soldaten te gebruiken'.¹⁴ Zelfs een militair die 'tot den vijandt overgelopen' was, werd na zijn aanhouding 'in het Provinciale siekenhuijs gebracht ende aldaer bedient ende bewaerd'. Na zijn behandeling is hij ongetwijfeld streng gestraft, doch het feit dat hij deserteerde stond medische verzorging blijkbaar niet in de weg.¹⁵

Hoewel het gewest Groningen slecht voorbereid was op de beide invallen, wordt duidelijk dat wel degelijk volop regelingen voor de zieke en gewonde soldaten werden getroffen. De situatie lijkt direct aan te sluiten bij bestaande regelingen tijdens zeeoorlogen. In 1665, tijdens de Tweede Engelse oorlog, werd reeds in maart een reglement opgemaakt omtrent het onderhouden van de verminkten en na de zeeslag bij Lowestoft in juni werden de Hollandse gasthuizen ogenblikkelijk voorzien van extra chirurgijns en medicamenten om de gewon-

11. *Ibid.*, 1 febr. 1673. Voor het aanstellen van apotheker Jan Waldrix zie S.A. 403, brief aan de Raad van State, 28 dec. 1672. Bij de betaling van Buskens werd in 1673 en 1674 vermeld dat hij in Coevorden werkte, zie S.A. 1896, 180. S.A. 1897, 157. S.A. 1898, 162. S.A. 1899, 149.

12. S.A. 135, 4 juli 1673.

13. S.A. 403, brief aan de Staten van Friesland, 4 okt. 1673. Een ander voorbeeld van een gelukte verpleging zie: Rijks Archief Friesland, Staten Archief 2038, 17 juni 1676, 137v.

14. S.A. 135, 10 aug. 1673.

15. S.A. 135, 8 sept. 1673. Als straf kregen gedeserteerde soldaten bijvoorbeeld het spitsroedenlopen. *Ibid.*, 28 juni 1673.

den te verzorgen.¹⁶ De tijdens deze zeeslag gevangen genomen Engelse zeelui werden eveneens goed verzorgd.¹⁷ Ook in 1672 is iets dergelijks waar te nemen; zo klaagde bijvoorbeeld de Zeeuwse admiraliteit over de hoge kosten die gemaakt werden vanwege gevangen genomen Franse schepelingen 'soo ten aensien van het onderhoud als door dien veele sieck wierden ende medicamenten van noode hebben'.¹⁸ Archiefonderzoek in Friesland en in Zutphen levert een soortgelijk beeld op; niet alleen de 'eigen' militairen werden verpleegd, maar ook de krijgsgevangenen.¹⁹

Dit alles staat haaks op de bevindingen van A.H.M. Kerckhoff die in zijn eerder genoemd proefschrift de medische verzorging in 1665 niet eens noemt en suggereert dat deze in 1672 te wensen overliet. Gezien de hierboven geschetste situatie in Groningen lijkt dit standpunt aanvechtbaar.

SUMMARY

The medical attendance of ill and injured soldiers in the province of Groningen in 1665 and 1672

The article deals with the medical attendance and nursing of ill and injured soldiers in the province of Groningen in 1665 and 1672. From the sources it appears that provisions were made for both own and hostile soldiers. The physicians, chemists and medicaments were for the greater part supplied by the provincial government of Groningen. This was considered a matter of course and it links up with the traditions of naval battle, where medical care was the rule rather than the exception.

16. Voor het reglement op het onderhoud der verminkten zie: Resoluties Staten-Generaal, 11, 14 en 17 maart 1665, omtrent het in gereedheid brengen van de gasthuizen zie: *ibid.*, 10 juni 1665.

17. Zo bericht de Admiraliteit te Amsterdam: 'dat de Engelsche gevangenen, onder haren bedrijven getraceert wierden tot ses stuijvers daechs, ende bovendien, tot laste vant landt besorght met matrassen, ofte bult saecken, om te slapen, gaende bij daech over de plaetse van het gevangen huijs, doch 's nachts weerdende opgesloten, oock dat diegeenen, die iets manqueerde in cas van sieckte, oft quetsure in 't gasthujs wierden gelogeert, ende van alles wel besorght'. *Ibid.*, 1 juli 1665. Later werd nog eens opgemerkt dat 'de voorschreven Engelse gevangens na gelegentheijt van gevangens, wel ende met goede eetbare spijsje ende dranck hier te lande wierden getraceert'. *Ibid.*, 6 nov. 1665.

18. *Ibid.*, 3 sept. 1672.

19. Steun aan gewonde Friese soldaten werd betaald uit de opbrengsten van de kloostergoederen, zie bijvoorbeeld Rijks Archief Friesland, Staten Archief 2550, 2 juli 1664, 453 en Staten Archief 2551, 17 aug. 1672, 323. In 1665 bevonden zich zoveel zieke militairen in Zutphen dat de gasthuizen aldaar overvol waren en de soldaten deels in Holland verpleegd moesten worden. Resoluties Staten-Generaal 13 dec. 1665. Zie ook Gemeente Archief Zutphen, Archief van het Oude en Nieuwe Gasthuis, nr. 371, 75v., hier is sprake van het verplegen van Franse krijgsgevangenen in 1690.